

J Arch Getty & Oleg V Naumov

Epilog som prolog – om Nikolaj Jezjov

Ur J Arch Getty & Oleg V Naumov, *Yezhov – The Rise of Stalin's "Iron Fist"* [Stalins "järnåve"]

Jezjov var chef för den sovjetiska "hemliga polisen" NKVD under åren 1936–1938, då den stora utrensningen, den s k ryska *jezjovsjtjinnan*, kulminerade. Jezjov, som tidigare hade hyllats i *Pravda* som "en obeveklig bolsjevik som utan att resa sig från sitt skrivbord dag och natt sitter och nystar upp och skär av den fascistiska sammansvärjningens trådar", ersattes i november 1938 av Berija och arresterades på våren 1939, anklagad för högförräderi, spioneri och planer på att mörda Stalin (precis det som han själv anklagat många andra ledande kommunister för), samt homosexualitet. Han dömdes till döden och avrättades i februari 1940.

För dagens stalinister, som inte kan förneka "den stora terrorn", vilken under åren 1937-38 ledde till att nära 700 000 personer dömdes, är Jezjov en bra syndabock att skylla på. Sanningen är dock att Jezjov var en nitisk stalinist som utförde det som förväntades av honom och som fick silkesnöret när Stalin & Co tyckte att nu räckte det. Det framgår tydligt av Getty/Naumovs Jezjov-biografi. Nedan återges biografins inledning som är ett slags bokslut över Jezjovs verk.

Martin F

Kommissarien i arbete

Den 25 september 1936 blev Nikolaj Ivanovitj Jezjov, en behaglig och vänlig liten man som tyckte om att dansa och brukade underhålla gäster med att stämma upp sånger med sin vackra baryton, utnämnd till chef för den sovjetiska hemliga polisen (NKVD). Han var en 41-årig tidigare fabriksarbetare och son till en arbetare, född 1895 samma år som Marconi uppfann radion, Gillette fulländade rakbladen och Röntgen kom på röntgenstrålningen. Jezjov var yngre än den generation av gammelbolsjeviker som kontrollerade partiet – Josef Stalin var 16 år äldre – men ungefär lika gammal som de yngre i den inre kretsen kring Stalin. Han var två år yngre än L M Kaganovitj, ett år yngre än Chrusjtjov och ett år äldre än A A Zjdanov. Han var tre år äldre än Zhou Enlai, två år yngre än Mao Zedong, sex år yngre än Hitler och elva år äldre än Adolf Eichmann. Han var fyra år äldre än sin blivande efterträdare, L P Berija.

Jezjov var känd som en tystlåten, tillbakadragen, autodidakt som vännerna brukade kalla ”Nicky bokmalen”. Hans företrädare som chef för NKVD, Genrich Jagoda, var allmänt illa omtyckt och misstrodd som en korrupt snut (en ”reptil” som en av Stalins medarbetare kallade honom), som använde utpressning för att få sina underordnade att lyda och som hittade på anklagelser mot oskyldiga offer.¹ Jezjov däremot hade gjort karriär i kommunistpartiet, inte inom polisen. Han hade länge ansvarat för personalfrågor där, han kände alla och alla gillade honom. Vid denna tid var den allmänna uppfattningen att en hederlig partiman med gott anseende skulle kunna återställa ordningen i detta näste av skurkaktiga snutar, att han skulle vägra att förfälska anklagelser och i största allmänhet rensa upp inom NKVD. N I Bucharin, en ledande före detta motståndare till Stalin som kände till Jagodas påhitt, ansåg att Jezjov inte skulle ägna sig åt att fabricera anklagelser.² En av Stalins närmaste kallade Jezjov en ”stabil partiarbetare” och en annan skrev till en vän, ”Saker och ting kommer att ordna upp sig med Jezjov vid rodret”.³ Så skulle inte bli fallet.

Så fort han tagit över NKVD satte Jezjov in högsta växeln för att förfölja tidigare ideologiskt oppositionella. En månad tidigare hade han varit med om att organisera den första av de tre skådeprocesserna i Moskva där 16 anklagade, bl a G E Zinovjev, L B Kamenev och några andra av Lenins mest välkända kamrater blivit tvingade att erkänna förräderi.⁴ De erkände sig skyldiga, bad inte om någon förskoning och blev samtliga skjutna. Åklagaren Andrej Januarjev vitj Vysjinskijs slutplädering ger en bild av den hysteri som rådde:

Vi har framför oss farliga förhärdade, grymma och skoningslösa förbrytare mot vårt folk, mot våra ideal, mot ledarna av vår kamp – sovjetlandets och all världens arbetandes ledare! Fienden är lömsk! En lömsk fiende får inte skonas. Vid första underrättelsen om detta ohyggliga illdåd reste sig hela folket. Hela folket skälver av indignation. Och som representant för den statliga åklagarmakten förenar jag min, den statliga åklagarmaktens upprörda och förbittrade röst med bruset av miljonernas stämna! ... Jag kräver, att de galna hundarna ska skjutas – alla utan undantag!⁵

Jezjov tog hand om alla kulor som använts vid avrättningarna, slog omsorgsfullt in dem, försåg var och en av dem med namnet på offret och förvarade dem i en av lådorna på sitt skrivbord.⁶

¹ Feliks Ivanovich Chuev, Vyacheslav Mikhaylovich Molotov and Albert Resis, *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics, Conversations with Felix Chuev*, Chicago, I R Dee, 1993, sid. 257.

² A M Carina, *Nezabyvaemoe*, Moskva: APN 1989, sid. 269-270.

³ RGASPI, f 85, op. 27, d 93, 11. 12-13, Kaganovitj till Ordzjonikidze. Se även Molotov och Tjujev, *Sto sprog besked s Molotovym: iz dnevnika F Tjujeva*, Moskva: ”Terra”, 1991, sid. 398, 406, 38.

⁴ Jezjovs roll under förberedelserna av den första skenrättegången avspeglas i hans personliga arkiv, RGASPI, f 671, op 1, d 189

⁵ [Protokoll från 1936 års Moskva-rättegång](#), Stockholm 1936. (marxistarkivets utgåva s 89-90)

⁶ Marc Jansen och Nikita Petrov, *Stalin's Loyal Executioner: People's Commisar Nikolai Ezhov, 1895-1940*, Stanford: Hoover Institution Press, 2002, sid. 182.

För att förbereda partiet inför rättegången hade Jezjov skrivit ett dramatiskt brev till alla partiorganisationer, ”Om det Trotskij-zinovjevskas blockets terroristverksamhet” daterat 29 juli 1936:

Det kan anses vara ett fastslaget faktum att Zinovjev och Kamenev inte bara underblåste terroristisk verksamhet mot ledarna för vårt parti och vår regering, utan också var upphovsmän till ... förberedelser för mordförsök på andra ledare för vårt parti och i första hand kamrat Stalin...

När det nu bevisats att de trotskij- zinovjevskas monstren i sin kamp mot sovjetmakten förenat alla de bittraste och mest svurna fienderna till vårt lands arbetare – spioner, provokatörer, sabotörer, vitgardister, kulaker och så vidare, när alla skillnader mellan dessa element å ena sidan och trotskister och zinovjeviter å den andra suddats ut – då måste alla partiorganisationer och alla partimedlemmar förstå, att kommunistisk vaksamhet är nödvändig på alla områden och i varje situation. Det outplånliga kännetecknet för varje bolsjevik i det läge som råder bör vara hans förmåga att känna igen och identifiera partiets fiender, oavsett hur väl de kan ha lyckats kamouflera sin identitet.⁷

Så fort 1936 som års rättegång var avslutad började Jezjov lägga ut nätet för nya arresteringar. Kända medarbetare till de huvudanklagade vid rättegången som sedan länge brutit med de oppositionella ledarna Trotskij, Zinovjev och Bucharin, arresterades och utsattes för hårda förhör i NKVD-fängelsernas källare. Jezjov bombarderade Stalin med utskrifter av förhören.⁸ Genom en taktik som bestod i hot mot familjerna, vädjanden till deras lojalitet mot partiet, beröva dem sömnen och fysisk tortyr tvingades var och en erkänna att de ingått i en ondskefull underjordisk sammansvärjning och att namnge sina medbrottslingar. Därefter blev dessa i sin tur arresterade och utsatta för samma procedur. Gruppen av offer från tidigare oppositionella växte snabbt.

I den första skådeprocessen hade tidigare anti-stalinistiska vänster-personligheter som Grigorij Zinovjev och Lev Kamenev varit huvudanklagade (vänsteroppositionen hade ansett Stalin vara för konservativ). De uppgavs ha lirat sig med Leo Trotskij, som landsförvisats 1929, för att planera att mörda Stalin och störta regeringen. NKVD:s förhör av deras tidigare anhängare ledde på hösten 1936 till arresteringar av f d högeroppositionella. (Högeroppositionen under Nikolaj Bucharin, Aleksej Rykov och Michail Tomskij hade ansett Stalin vara för radikal.) I slutet av 1936 satt tusentals f d oppositionella arresterade och bekände alla sorters sammansvärjningar. I det läget vände sig Jezjov till centralkommittén och anklagade inte bara trotskisterna utan också anhängarna till Bucharin, Rykov och Tomskij för att ingå i en grotesk sammansvärjning:

Många försök har gjorts att genomföra mord. Kamrater, det är ju redan välkänt för er att Zinovjev under utredningen av hans fall vittnade om att högermän som Rykov, Tomskij, Bucharin och Uglanov, åtminstone så vitt han kände till, hyste samma uppfattning som det trotskistiskt-zinovjevitiska blocket och kände till det ... Detta har nu bekräftats inte bara genom vittnesmål från trotskister och zinovjeviter, utan också mer konkret av de högeroppositionella som nyligen arresterats ... Vad beträffar Tjekans (NKVD) arbete kan jag bara försäkra er, kamrater, att vi kommer att rycka upp detta trotskistiskt-zinovjevitiska avskum med rötterna och förinta dem fysiskt.⁹

Jezjovs attack på Bucharin chockerade partiet. Den populära Bucharin hade de facto lett partiet tillsammans med Stalin på 1920-talet. I motsats till Zinovjev, Kamenev och Trotskij, som betraktades som förhatliga och skumma föredetningar, hade Bucharin bättre anseende. Lenin hade kallat honom ”hela partiets favorit” och så sent som 1936 hade Stalin duat honom familjärt.¹⁰ Hans kritik mot Stalin i slutet av 1920-talet hade inte varit så skarp och nedsättande som den vänstern svarat för. Han hade snabbt slutit fred med Stalin och var på 1930-talet fortfarande en

⁷ *Izvestija TsKKPSS*, nr 8, 1989, sid. 100-15. Svensk översättning: [Om det Trotskij-zinovjevskas kontrarevolutionära blockets terroristiska verksamhet](#)

⁸ *Ibid.*, n° 5, 1989, sid. 74.

⁹ RGASPI, f 85, op 2, d 575, 1, sid. 11-19, 40-45, 49-53, 57-60, 66-67. N A Uglanov, i slutet av 1920-talet förste sekreterare i partiorganisationen i Moskva, som ställt sig bakom Bucharin och Rykov. [Ett längre utdrag ur Jezjovs tal, som hölls 4 december 1936, finns i J A Getty & O V Naumov, *The Road to Terror*, som ”Document 94” – Red]

¹⁰ RGASPI, f 17, op 2, d 576,11, sid. 67-70.

framträdande och även omtyckt ledare, suppleant i centralkommittén och redaktör för regeringsorganet *Izvestija*. Och nu anklagade Jezjov honom för förräderi. Vid centralkommitténs nästa möte i februari-mars 1937 gick Jezjov till förnyad attack på Bucharin och såg därmed till att denne kunde arresteras och förhöras inför en ny rättegång.

Samtidigt fortsatte Jezjov sina polisiära attacker på vänstern och vid den andra skådeprocessen i januari 1937 satt de tidigare vänsterledarna G Pjatakov, K Radek och 15 andra på de anklagades bänk. Precis som vid den första rättegången erkände de anklagade sig skyldiga och de flesta dömdes till döden. Beträffande Pjatakov sade Jezjov, ”Det svinet måste strypas! Det går inte att behandla dem lugnt och stilla.”¹¹ För varje f d oppositionell som blev arresterad vidgades kretsen av misstänkta och Jezjov beordrade nu att alla skulle arresteras, vänster som höger.

Med en bolsjevikisk viljeakt som inte brydde sig om rättsliga invändningar rekommenderade Jezjov brutal bestraffning av dem han låtit arresteras. Han föreslog att Pjatakov och Radek skulle skjutas utan rättegång. På hösten 1936 skrev han ett brev till Stalin där han indelade de arresterade i olika kategorier: ”Den första kategorin, avrättning ... Den andra kategorin, tio års fängelse plus tio års deportation ... Vi måste skjuta ett ganska stort antal. Personligen anser jag att detta måste ske för att slutgiltigt bli av med denna ohyra. Detta innebär att inga rättegångar behöver hållas. Allt kan klaras av på ett förenklat vis.”¹²

Under tiden hade Jezjov börjat bygga upp anklagelser om förräderi mot Jagoda och den tidigare ledningen för NKVD. Han gjorde detta stegvis, eftersom NKVD kunde få brist på kvalificerad personal om alla Jagodas män skulle gripas och tills vidare hade Jezjov behov av dem. Under det närmaste året skulle samtliga tidigare medarbetare till Jagoda anklagas för förräderi och ingå i det växande antalet i NKVD:s fångelser. Jagoda själv arresterades i mars 1937 och hamnade tillsammans med Bucharin, Rykov och andra på de anklagades bänk vid den tredje skådeprocessen i Moskva året därpå. Jezjov hävdade att alla tidigare ledare för NKVD var tyska spioner och uppges ha krävt ”utrensning, utrensning och åter utrensning!” Drygt 2 000 arresterades och de flesta blev summariskt avrättade.¹³

Jezjov drev sina förhørsledare hårt för att få fram maximalt antal bekännelser av de arresterade. Han gav sina underlydande order om att förbereda påhittade bekännelser av de arresterade redan innan förhören inletts. Ofta var han personligen närvarande under de brutala förhören och uppmuntrade sina underlydande att ”banka det nödvändiga vittnesmålet ur dem” och tvinga den anklagade att underteckna den redan förberedda bekännelsen. Senare skulle han ändra och redigera dessa bekännelser för att ”förbättra” dem. När den senare sovjetledaren Nikita Chrusjtjov en gång besökte Jezjovs kontor visade NKVD-chefen stolt för Chrusjtjov upp de blodfläckar han fått på sin uniform när han varit närvarande vid ett förhör.¹⁴

Våren 1937 började Jezjov rikta uppmärksamheten mot utländska kommunister som sökt sin tillflykt till Moskva.¹⁵ Han beordrade razzior mot så gott som alla f d medlemmar av sedan länge förbjudna ryska socialistpartier (socialistrevolutionärer, mensjeviker, m fl). Han gjorde också hänsynslösa utrensningar bland utländska medlemmar av Kommunistiska internationalen (Komintern). ”De värsta spionerna finns i Komintern!”, sade han medan han ödelade de utländska delegationer som slagit sig ned i Moskva.¹⁶

¹¹ RGASPI, f 17, op 2, d 575,II, sid. 11-19, 40-45, 49-53, 57-60, 66-67.

¹² RGASPI, f 671, op 1, d 52, II, sid. 190-94.

¹³ Boris Starkov, *Oni ne molchali*, Moskva: Politizdat, 1991, sid. 217.

¹⁴ V N Chaustov, V P Naumov och N S Plotnikova, red., Stalin i NKVD-NKGB-NGUR, ”Smersh” 1939-mart 1946, Moskva: Fond ”Demokratia”, 2006, sid. 45-46.

¹⁵ Den bästa analysen av häxjakten i Komintern återfinns i William Chase, *Enemies Within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934-1939*, New Haven: Yale University Press, 2001.

¹⁶ No Banan, red., *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, New Haven: Yale University press, 2003, sid. 36, 61.

Vid centralkommitténs plenum i juni 1937 svarade Jezjov för ett häpnadsväckande anförande där han meddelade att det nu fanns en omfattande sammansvärjning mellan vänster, höger, trotskister, medlemmar av de gamla socialistpartierna, arméofficerare, NKVD-officerare och utländska kommunister. Detta ”center”, sade han, hade tagit kontrollen över armén, den militära underrättelsetjänsten, Komintern och folkkommisariatet för utrikes ärenden, transporter och jordbruk. Han påstod att det hade representanter i alla partiadministrationer ute i landet och var fullspäckat med polska och tyska spioner. Sovjetregeringens öde hängde på en tråd!¹⁷

I juni 1937 föll hans yxa på den högsta sovjetiska militärledningen. Den 11 juni fick en chockad omvärld av de sovjetiska tidningarna veta att åtta av de högsta officerarna i Röda armén hade arresterats och anklagades för förräderi och spioneri för tysk och japansk räkning. Bland de anklagade fanns den sovjetiska militärledningens mest kända befälhavare: marskalk M N Tuchatjevskij (vice folkkommisarie för försvaret) och generalerna S I Kork (chef för Frunzes militärakademi), I E Jakir (chef för militärområdet i Kiev) och I P Uborevitj (chef för militärområdet i Vitryssland). Generalerna hade arresterats de sista dagarna i maj och utsattes nu för brutala förhör av NKVD. I början av juni hade de ”erkänt”. Vid ett utvidgat sammanträde med högsta domstolens militära kollegium den 12 juni dömdes samtliga till döden och avrättades samma dag. De närmaste nio dagarna lät Jezjov arresteras tusen officerare. En vecka senare mottog Jezjov Leninorden, Sovjetunionens högsta utmärkelse, ”för sin enastående framgång i ledningen för NKVD och dess bidrag till att verkställa regeringens uppdrag”. 1937-38 blev drygt 9 500 officerare arresterade och 14 500 uteslöts ur partiet för misstänkta personliga kopplingar till de sammansvurna.¹⁸

Krossandet av partiet och den statliga eliten under terrorn trotsar all föreställningsförmåga. Jezjov utfärdade order om att ”spärra in alla hustrur till dömda förrädare” och till och med barn över 15 år som betecknades som ”samhällsfarliga” skulle arresteras.¹⁹ Lev Kamenevs 16-åriga son avrättades. Paranoia och främlingsfientlighet nådde nya höjder. Jezjovs polis arresterade alla som arbetat för ett utländskt företag under tsartiden. Razzior gjordes mot esperantister. I Leningrad arresterades fågelskådare – kunde det vara så att fåglarna bar på kameror för att fotografera gränsområdet? Frimärkssamlare med kontakter utomlands övervakades och arresterades.

Under den hysteriska jakten på ”folkfiender” skonade Jezjov inte någon. Hans första chef efter revolutionen, A T Uglov, avrättades. Lev Razgon, Jezjovs chef och arbetsgivare på partiets personalavdelning på 1920-talet avrättades också, tillsammans med sin hustru, som på den tiden hållit den sjuklige Jezjov med mat. Jezjov personligen gav order om arrestering och avrättning av många av sina tidigare nära vänner och kolleger. Ja A Jakovlev och Lev Marjasin hade på 1920-talet arbetat och umgått med Jezjov. Jezjov lät tortera den sistnämnde på särskilt grymt sätt och beordrade till och med att misshandeln skulle fortsätta också efter att han bekänt. Han gav order om arrestering och avrättning av alla från sin egen tidigare läkare till sin älskarinna.²⁰

I juli 1937 övergick Jezjov till utrensningar utanför eliten och riktade terrorn mot vanliga medborgare. Den 30 juli författade han NKVD:s beryktade order n° 447 ”Angående bestraffning av f d kulakter, kriminella och andra anti-sovjetiska element”. Ordern siktade in sig på tidigare kulaker (förmögna bönder som deporterats 1930-32) samt ”kyrkliga ämbetsmän och religiösa grupperingar som tidigare tryckts ned, betydande kadrer i antisovjetiska politiska partier ... häst- och boskapstjuvar, återfallsförbrytare, rånare och andra som hållit på att avtjäna sina domar men som hade rymt och nu höll sig gömda ... Organen för statens säkerhet står inför uppgiften att

¹⁷ Jansen och Petrov, *a.a.*, sid. 75-77.

¹⁸ Roger R Reese, *Stalin's Reluctant Soldier: A Social History of the Red Army*, Lawrence: University Press of Kansas, 1996, sid. 134.

¹⁹ NKVD:s operationella order n° 486, 15 augusti 1937. Tsentral'nyi archiv Federal'noi sluzjny bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii (i fortsättningen TsA FSB), f 100, op 1, por 1,1, sid. 224-235.

²⁰ Chaustov, Naumov och Plotnikova, *a.a.*; Jansen och Petrov, *a.a.*

skoningslöst krossa hela detta band av antisovjetiska element". Som tidigare rekommenderade han hårda domar i alla kategorier och helst utan någon rättegång:

- a) I den första kategorin ingår alla de mest aktiva av ovan nämnda element. De bör arresteras omedelbart och avrättas sedan en trojka behandlat deras fall.
- b) I den andra kategorin ingår alla återstående mindre aktiva men likväl fientligt sinnade element. De bör arresteras och sättas i koncentrationsläger under en period på mellan åtta och tio år ... Utredningen bör ske på ett snabbt och förenklat sätt.²¹

Jejov nämnde "gränserna" för antalet offer, uppdelat regionvis. Enligt hans första order skulle 75 000 avrättas summariskt och ytterligare 194 000 föras till lägren. Men när Jejov väl var klar med denna "kulakoperation" hade 385 000 avrättats och 316 000 förts till lägren.²² Nästan alla var vanliga medborgare och inte medlemmar av statens eller partiets elit. Praktiskt taget vem som helst kunde inkluderas i dessa vaga kategorier och stora mängder oskyldiga gick under. Jejov uppges ha sagt till sina förhållare, "slå, krossa, utan urskillnad!" När en av hans medarbetare frågade vad man skulle göra med gamla som arresterats gav Jejov order om att de skulle skjutas. Jejov uppges ha sagt till en av sina medarbetare "hellre för många än för få" och "om några extra tusen blir skjutna under denna operation spelar det inte någon större roll".²³

Efter "kulakoperationen" satte Jejov igång med en rad "nationella operationer". Hans medarbetare inom NKVD, som senare själva blev arresterade, minns att de hörde honom säga att "alla bör förbereda sig på massarresteringar av polacker, tyskar ... och antisovjetiska grupper inom parti- och statsapparaten".²⁴ Men det var inte bara inom apparaterna som Jejov lät arrestera utlänningar. En rad NKVD-order under andra halvåret 1937 siktade in sig på att för spioneri och förräderi arrestera tyskar, polacker, letter, estländare, finländare, greker, afghaner, bulgarer och andra utlänningar bosatta i Sovjetunionen.²⁵ I fallet med polackerna utfärdade Jejov en hysterisk rundskrivelse där han utpekade en omfattande polsk hemlig militärorganisation i Sovjetunionen för att ha "förlamat" sovjetisk underrättelseverksamhet. Han gav order om arrestering av alla f d polska krigsfångar från första världskriget som valt att stanna i Sovjetunionen, samtliga kommunister, och andra politiska fångar från Polen, samtliga tidigare medlemmar av det polska kommunistpartiet, samt de "mest aktiva" antisovjetiska medborgarna av polsk härkomst.²⁶ "Polackerna bör helt tillintetgöras", rapporterades Jejov ha utropat på en NKVD-konferens.²⁷ På kort tid hade mer än tre fjärdedelar av de arresterade (drygt 111 000 personer) avrättats i den "polska operationen".²⁸

Tyskar som man planerade arrestera inkluderade sovjetiska medborgare av tysk nationalitet, före detta tyska krigsfångar, tyska politiska flyktingar, invånare i tyska distrikt, "konsulära kontakter", tidigare personal i tyska företag och andra med "band till Tyskland". Fyrtiotvåusen sköts under den "tyska operationen".²⁹

²¹ J Arch Getty och Oleg V Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*, New Haven: Yale University Press, 1999, sid. 474-77.

²² J Arch Getty, "Excesses Are Not Permitted": Mass Terror and Stalinist Governance in the Late 1930s", *Russian Review*, n° 1, 2002; M June och R Vinner, *Kak terror stal Sekretnyk prikaz*, nr 447 i tekhnologiiia ego ispolneniia, Moskva: AIRO, 2003.

²³ Jansen och Petrov, *a.a.*, sid. 84.

²⁴ *Ibid.*, sid. 83.

²⁵ Terry Martin, "The Origins of Soviet Ethnic Cleansing", *Journal of Modern History*, M 4, 1998.

²⁶ V N Chaustov, V P Naumov och N S Plotnikova, red., *Lubianka, Stalin i Glavnoe Upravlenie Gosbezopasnosti NKVD 1937-1938*, Moskva: Fond "Demokratiia", 2004, sid. 302-21.

²⁷ Jansen och Petrov, *a.a.*, sid. 96.

²⁸ N V Petrov och A B Roginskij, "Polskaia operatsiia, NKVD 1937-1938" i *Repressii protiv rossiskich nemstev: Nakazannyi narod*, red. N Ochotin och A Roginskij, Moskva: Zveniiia, 1999, sid. 35-75.

²⁹ N Ochotin och A Roginskij, "Iz istorii 'nemetskoi operatsii NKVD 1937-1938" i Ochotin och Roginskij, *a.a.*, sid. 35-75.

Jejov beordrade NKVD att omedelbart arrestera alla sovjetmedborgare med personliga kopplingar till diplomater. De nationella operationerna ödelade till och med avlägsna regioner. 170 000 koreaner deporterades från gränsregionerna. I Yttre Mongoliet arresterades 11 000 och av dem blev 6 000 summariskt avrättade. I slutet av dessa ”nationella operationer” hade 247 000 personer – nästan samtliga vanliga medborgare – blivit avrättade.³⁰ I oktober förklarade Jejov att ”genom operationerna mot polacker, tyskar, koreaner, harbinemigranter och andra hade det visat sig att alla länder använder sig av flyktingar som spioner”. Han klagade över att av de 6 000 flyktingar som stoppats av gränsvakterna hade ”bara” 244 spioner påträffats. De övriga, ”misstänkta men ännu inte avslöjade”, skickades till fångläger.³¹

Den terror som Jejov ledde drabbade eliten hårt. Nittioåtta av de 139 medlemmarna av partiets centralkommitté arresterades liksom 1 100 av de 1 966 delegaterna på den senaste partikongressen (1934). Högsta domstolens militärtribunal, som skötte målen med de flesta av offren inom eliten, avkunnade över 40 000 dödsdomar 1937-38. Men även om eliten drabbades värst var de flesta av offren för terrorn vanliga medborgare. Under Jejovs tid som folkkommissarie för NKVD arresterades över 1,5 miljoner och kring 700 000 av dem avrättades, vanligen utan rättegång.³²

I mars 1938 anordnade Jejov den tredje av de stora skådeprocesserna i Moskva, då Nikolaj Bucharin och 20 andra framträdande namn stod anklagade. Precis som vid de tidigare rättegångarna handlade anklagelserna om fantasifulla brott: exempelvis planer på att mörda sovjetiska ämbetsmän och ekonomiskt sabotage på uppdrag av brittiska, franska, tyska och/eller japanska underrättelsetjänster. Jejov uppges ha lovat Bucharin och andra att deras liv skulle skonas om de samarbetade. Men den här gången gick inte allt lika smidigt. Även om Bucharin erkände sig allmänt skyldig till brotten förnekade han systematiskt all personlig inblandning eller skuld och väckte därmed tvivel över hela skådespelet.

Det finns tecken på att vindarna i mitten av 1938 började vända sig mot Jejov. I april utnämndes han till folkkommissarie för vattentransporter, samtidigt som han fick behålla chefskapet över NKVD och partiets kontrollkommission. Utnämningen till vattentransporter var i och för sig inte ologiskt för någon som var chef för hemliga polisen. NKVD (och tidigare OGPU) hade alltid varit djupt sysselsatt med utrensningar inom transportsektorn och att bygga kanaler med hjälp av tvångsarbetare och Jejov tog med sig ett antal tjänstemän inom NKVD till vattentransporterna. Utåt sett framstod utnämningen som en befordran, nu ledde han tre viktiga organ: NKVD, folkkommissariatet för vattentransporter och partiets kontrollkommission. Ändå kan det inte ha undgått någon att när Jejovs företrädare Jagoda var på väg att förlora sin ställning inom hemliga polisen hade han först fått en liknande post.

Sommaren 1938 kom flera tecken på att Jejovs ställning började svikta. I augusti flydde G Ljusjkov, NKVD-chef i Fjärran östern, över gränsen till Manchuriet för att hoppa av till Japan. Ljusjkov hade varit en av Jejovs förtrogna och deltagit i viktiga utredningar från mordet på Kirov till skenrättegångarna. Hans avhopp var inte bara en allvarlig spricka säkerhetsmässigt, utan också en fläck på hans chef.

I slutet av augusti utsåg Stalin L P Berija från Georgien till Jejovs närmaste man inom NKVD. Berija var en politisk byråkrat som gjort karriär, men han tillhörde inte Jejovs närmare krets inom NKVD, där han var något av en outsider. På hösten 1938 undertecknade Berija NKVD-dokument på egen hand utan Jejovs godkännande och hade inlett en egen utredning om ”sammansvärjning” inom Jejovs NKVD.

³⁰ Petrov och Roginskij, *a.a.*, sid. 33.

³¹ NKVD:s operationella order n° 693, 23 oktober 1937, TsA FSB, f 100, op I, por I, II, sid. 239-42.

³² J Arch Getty, Gabor T Rittersporn och V N Zemskov, ”Victims of the Soviet Penal System in the Pre-War Years: A First Approach on the Basis of Archival Evidence”, *American Historical Review* 98, n° 4, 1993.

Under oktober och november 1938 utredde en speciell kommission inom politbyrån ”övergrepp” inom NKVD och framställde en rad resolutioner där NKVD:s makt inskränktes. Massoperationerna sommaren 1937 fördömdes och i fortsättningen fick inga arresteringar göras utan godkännande av åklagarmyndigheten.³³ I själva verket fick NKVD skulden för de två senaste årens excesser, som Stalin, förstås, gett sitt godkännande till. Jezjov började märka att hans makt (och Stalins förtroende för honom) började avta. Som motdrag började han samla in komprometterande material om Berija och andra medlemmar av politbyrån, även Stalin.³⁴ Han började dricka hårt och stanna hemma berusad med sina kompisar i stället för att åka till arbetet. Stalin klagade över att Jezjov inte gick att få tag på när det behövdes.³⁵

I slutet av 1938 började arresteringarna av Jezjovs medarbetare. Berija uppmuntrade dem att vittna mot sin chef och Stalin fick protokollen med deras vittnesmål. Jezjovs hustru, som anklagats för skumma kontakter, begick självmord. Efter ett sammanträde med politbyrån då Jezjov attackerades för att skydda fiender, gömma dokument för Stalin och nonchalera säkerheten i Kreml, avgick han som chef för NKVD den 23 november 1938.³⁶ På grundval av uppgifter från sina tidigare medarbetare arresterades Jezjov den 10 april 1939.

Även om vi aldrig får veta vilka motiv Stalin hade för att göra sig av med Jezjov är flera tänkbara. Först och främst, och mest uppenbart, visste Jezjov för mycket om övergreppen under terrorn och Stalins roll där. Vidare kan Stalin också ha uppfattat Jezjov som en säkerhetsrisk. När hans medarbetare Ljusjkov flydde till Japan kom misstankar att riktas mot kretsen kring Jezjov mer allmänt.³⁷ Ljusjkov skulle med säkerhet överlämna viktiga hemligheter åt japanerna. Stalin hade alltid trott på olika gruppers kollektiva ansvar, när en person hamnade i onåd gjorde hans medarbetare det också och möjligheten kunde inte uteslutas att Ljusjkovs chef Jezjov på förhand hade känt till hans förräderi. Jezjovs kroniska drickande med kompisar gjorde det också tänkbart att han babblat bredvid munnen om saker som inte angick en del av dem. Stalin kan ha bestämt sig för att det inte gick att ta risken av att Jezjovs kontakter kunde få veta för mycket.

Jezjov satt nästan ett år i fängelse och blev förhörd. Nu var han offer för det system med falska påtvingade bekännelser som han själv infört. Jezjov erkände ödmjukt en rad påstådda brott baserade på förhørsledarnas fantasier: planer på att mörda Stalin, att han varit polsk och tysk spion, homosexualitet, missbruk av sin ställning, och en del annat. I den farsartade omtolkning av historien som Jezjovs ”vittnesmål” bestod av var han nu litauer. Hans far förvandlades från arbetare till bordellägare, hans mor dansös på barer. De sadistiska förhørsledarna måste ha roat sig perverst med att hitta på makabra detaljer om Jezjovs påstådda homosexuella aktivitet och genom att tvinga andra att gå med på att de varit ihop med Jezjov.³⁸

Men under den inte särskilt noggranna rättegången skulle han återta de bekännelser han gjort i fängelset och spjärna emot. Ändå trodde han verkligen på ständigt närvarande sammansvärjningar, spioner och på att han själv agerat rättmätigt:

Det är bättre att dö, det är bättre att lämna denna jord som en hederlig man och bara säga sanningen vid rättegången ... Under de 25 år jag arbetat för partiet har jag ärligt kämpat mot fienderna och utrotat dem ... Jag har inte organiserat någon sammansvärjning mot partiet och regeringen. Tvärtom har jag använt mig av allt som stått till mitt förfogande för att avslöja sammansvärjningarna ...

³³ Politbyråns beslut ”Om arresteringar, åklagarväsendets övervakning och proceduren vid förundersökningar.”

³⁴ Jezjovs dossier om Berijas ”arbetsmetoder” i RGASP, f 671, op 1, d 264. Hans dossier om Stalin består av en samling postkvitton på pengar som skickats till Stalin under deporteringen före revolutionen då rykten löpte om att Stalin varit agent för tsarens polis: RGASPI f 671, op I, d 287.

³⁵ Jansen och Petrov, *a.a.*, sid. 399.

³⁶ RGASPI, f 17, op 3, d 1003, 11, sid. 82-84.

³⁷ Jezjov nämnde Ljusjkovs avhopp som ett huvudskäl till att han skulle lämna chefskapet för NKVD. RGASPI, f 17, op 3, d 103, 11, sid. 82-84.

³⁸ Dessvärre tar en del forskare dessa ”bekännelser” på allvar. Se B B Brjuchanov och E N Sjosjkov, *Opravdaniiu ne podlezjit. Ezhov i Ezhovschina 1936-1938*, St Petersburg: Petrovskii Fond, 1998, och Jansen och Petrov, *a.a.*

När jag först kom till NKVD kände jag mig ensam ... Efter att ha krossat de polska spionerna fortsatte jag omedelbart med att rensa ut gruppen av kappvändare ... Jag rensade ut 14 000 tjeckister. Men min stora skuld består i att jag rensade ut så få ...

Jag begär att Stalin informeras om att jag är ett offer för omständigheterna, och inget annat, ändå kan det vara så att fiender som jag missat haft ett finger med i spelet. Säg till Stalin att jag kommer att dö med hans namn på mina läppar.³⁹

Vi vet inte om han höll fast vid det löftet, men han avrättades omedelbart efter rättegången, den 2 februari 1940.

Vad var det för sorts system som producerade en Jezjov? Vilken slags människa kunde utträta något liknande? Vilka erfarenheter i livet hade gjort honom redo för de två åren av förfärliga dåd? Vad trodde han att han gjorde?

[De frågorna försöker resten av boken besvara]

Lästips

Tidsdokument:

[Protokoll från 1936 års Moskva-rättegång](#) (1936)

Leo Sedov, [Rödbok om Moskvarättegången](#) (1936)

Max Shachtman, [Bakom Moskvarättegången](#) (1936)

J Stalin, [Kampen mot fascismens trotskistiska agenter och vårt partis uppgifter](#) (1937)

L Trotskij, [Stalins brott](#) (1937)

[Bucharins sista strid](#). Om Bucharin och den tredje Moskvarättegången

Historiska arbeten:

Kent-Åke Andersson, [Om Moskvarättegångarna](#) (handlar om alla rättegångarna)

Vadim Rogovin, [Förberedelserna inför den första skenrättegången, 1937: Stalins år av terror](#) och [Förberedelserna inför den tredje skenrättegången](#)

Roy Medvedev, [Mordet på Bucharin](#)

J.A. Getty & O.V. Naumov, [Historien om Alexander J Tivel](#) och [Fallen Rudzutak och Tjubar](#). (utdrag ur *The Road to Terror*)

Pierre Broué, [Motorsågsmassakern](#) (om utrensningarna och terrorn i Komintern)

³⁹ *Moskovskie novosti*, 30 januari 1994.